

УДК: 930.8+390

ХАЛҚ ҲҲИНЛАРИ - МАЪНАВИЙ ТАФАҚҚУР ОМИЛИ НАРОДНЫЕ ИГРЫ - ФАКТОР ДУХОВНОЙ МЫСЛИ FOLK GAMES AS A FACTOR OF SPIRITUAL THOUGHT

С.Йўлдошев

Аннотация

Мақолада халқ ҲҲинлари, жумладан, болалар ҲҲинларининг келиб чиқиш тарихи ва уларнинг баркамол авлод маънавий-ахлоқий тарбиясидаги аҳамияти баён қилинган.

Аннотация

В статье изложена история возникновения народных, в том числе детских игр, а также их значение в духовно-нравственном воспитании подрастающего поколения.

Annotation

In this article history of beginning of the folk games, including children's games and their importance in spiritual-moral education of youth is expounded.

Таянч сўз ва иборалар: урф-одат, анъана-удум, халқ ҲҲинлари, маънавий мерос, “хола-хола” ҲҲини, “яширин топалоқ”, “кўз бойлаш”, “қоровул бола”, “зим-зиё”, “ушла-ушла”, “боғбон қоровул”, жисмоний, ахлоқий, эстетик, руҳий компонентлар, маънавий тафаккур.

Ключевые слова и выражения: обычаи, традиции, народные игры, духовное наследие, игра “хола-хола”, “яширин топалоқ”, “куз бойлаш”, “қоровул бола”, “зим-зиё”, “ушла-ушла”, “боғбон қоровул”, физические, моральные, эстетические, психологические компоненты, духовное сознание.

Keywords and expressions: customs and traditions, folk games, spiritual heritage, the game “hola-hola”, “yashirin topaloq”, “ko'z boylash”, “qorovul bola”, “zim-ziyo”, “ushla-ushla”, “bog'bon qorovul”, physical, moral, aesthetical, mental components, spiritual thought.

Мустақиллик йилларида ўзбек миллий давлатчилиги асосларини яратиш, миллий ўзликни англаш борасида асрларга татиғулик ишлар амалга оширилди. Истиклол туфайли узоқ тарихни танқидий ва холис баҳолаш, миллий давлатчилик негизларини аниқлаш, бой маданият, қадимий мерос илдизларига мурожаат қилиб, халқнинг яшовчан урф-одат, анъана-удумларини жамият қурилишига татбиқ этиш вазифалари бажарилмоқда ва бу борадаги ишларнинг истиқболли жиҳатларини ҳаётга жорий қилиш давом этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Биз маънавий қадриятларни тиклашни миллий ўзликни англашнинг ўсишидан, халқнинг маънавий сарчашмаларига, унинг илдизларига қайтишдан иборат узвий, табиий жараён, деб ҳисоблаймиз” [1].

Халқ ҲҲинлари миллий, маънавий қадрият бўлиш билан бирга ёш авлодни комил инсон қилиб тарбиялашда, унда ушбу юртнинг ҳақиқий эгаси бўлиш туйғусини мустаҳкамлашда, хуллас, баркамол авлодни вояга етказишда муҳим тарбия қуроли вазифасини бажаради. Ушбу ўринда Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг “Болаларимизга қачондан бошлаб, қандай қилиб, қандай усулда ва услубда миллий қадриятларимиз, урф-одатларимизни ўргатишимиз, чуқур англаштишимиз керак” [2], деган

фикрлари характерлидир.

Халқ ҲҲинлари бугунги авлодни жисмонан ва маънан баркамол қилиб тарбиялаш, уни дунё миқёсидаги мавқеини ошириш ҳамда ўзига хос рақобатбардош миллий қадриятларни вояга етказиш воситаларидан бири сифатида аҳамиятлидир. Шунингдек, уларнинг миллий қадриятларимизни ёшлар онгига сингдиришга хизмат қилиши шубҳасиздир.

Собиқ шўро ҳокимияти йилларида миллий ўзликни ва ўзбек миллатига мансублик туйғуларини уйғотишга хизмат қиладиган кўпгина халқ ҲҲинлари тақққлаб қўйилди ёхуд унутилди. Фақат коммунистик мафкура ҳамда буюк давлатчилик сиёсатини амалга ошириш мақсади кўзланган ва бу йўналишга тўсқинлик қилмайдиган айрим халқ ҲҲинларини ўтказишгагина рухсат этилди. Сунъий равишда халқ ҲҲинларининг руҳий йўналиши шўро тузуми сиёсатига йўналтирилди. Бу, миллий қадриятларимизнинг ажралмас қисми бўлган халқ ҲҲинларининг давомийлиги ва анъанавийлигига маънан зарба бўлди.

“Мен шуни айтишим керакки, бизга зарба бўлиб тушган энг оғир танглик иқтисодий эмас, балки маънавий танглиқдир. Асрлар давомида қарор топган ахлоқий-маънавий қадриятларни ғоявий қарашларга қурбон қилиш, оқибатларини бартараф этиш, иқтисодиётни тартибга келтиришдан кўра анча машаққатли бўлади” [3], деб Биринчи Президентимиз истиқлол арафасида фикр билдирган эди.

С.Йўлдошев – ФарДУ тарих кафедраси катта ўқитувчиси.

ТАРИХ

Истиқлол йилларида юзлаб халқ ўйинлари қайта тикланди, бир қатор халқ ўйинлари халқаро даражага кўтарилди, янги ўйинлар билан бойитилди. Халқ ўйинларини оммавийлаштириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Ҳар бир халқнинг маданий-маънавий бойликлари ҳазинасига халқ ўйинлари ҳам киради. Халқ ўйинлари вужудга келиши ва ривожланишига кўра, ғайриоддий ҳодиса эмас, балки халқнинг ҳаётини образли, муайян тарзда акс эттирадиган ва жамият тараққиётининг қонунлари билан белгиланадиган мақсадли йўналтирилган фаолиятдир.

Халқ ўйинлари халқ ижодиётининг ўзига хос жанри бўлиб, кўп асрлик тарихга эга. Уларда жамият ривожланишининг у ёки бу босқичига хос ижтимоий воқеалар аниқ акс этади.

Тарихий тараққиёт жараёнида халқ ўйинларининг тадрижий ривожланишини ва шу ўйинлардан тарбиявий мақсадларда фойдаланиш билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқишда халқ ўйинларининг ҳар бир турига хос жиҳатларига алоҳида эътибор бериш керак. Ўйинлар халқ томонидан яратилган ва кишиларнинг кундалик ҳаётидаги воқеалар ҳамда ҳодисаларни образли акс эттирган. Уларнинг ҳаётий таассуротларини, кузатишларини, тажриба ва ҳиссиётларини гавдалантириб, ўзида мусиқа, рақс шакллари ҳам мужассамлаштирган. Маънавий мероснинг қадимий қатламга хос миллий қадриятлар тизимида халқ ўйинлари марказий ўрин тутди.

Халқларнинг узоқ даврлардан буён сақланиб келаётган ўйинлари улар ҳаётининг бир бўлагига айланган. Ўйинларда халқнинг хоҳиш-истаклари, ўтмиши, турмуш тарзи намоён бўлади. Халқ ўйинлари бошқа урф-одат ва анъаналар сингари қадимийдир. Бу ўйинлар, мусобақаларнинг айримлари турли таъсирлар натижасида модернизациялашган, айримлари локал хусусиятларини сақлаб қолган. Бу эса халқнинг ижтимоий-психологик ҳолатидан келиб чиқиб, қувноқлик, хушчақчақлик, тўй ва байрамларга иштиёқнинг кучлилиги, тадбир ўтказишга мойиллик каби компонентларнинг етакчилигидан далолат беради.

Гўдаклик, болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик босқичларидаги турли ўйинлар ўзига хос тарзда ихтиёрий фаолият турлари ҳисобланиб, объектив равишда тарбиявий, ахлоқий, ижтимоий-эстетик функцияни бажаради [4].

Жумладан, “хола-хола” ўйини болаларни ёшлик чоғиданоқ меҳмон кутиш ва кузатиш, дастурхон тузаш одобига оид кўникмалар ҳамда ижобий ҳислатларнинг шаклланишига ёрдам беради. Бу эса ўз навбатида қизларни оилага тайёрлашда бир босқич вазифасини ўтайди. Шунингдек, у боланинг жамоа ичида ўзини тутиши, бошқаришига ижобий таъсир қилади.

Ўзбек халқ ўйинига хос хусусиятларнинг бойлиги ҳам унинг хилма-хил тарбиявий

вазифаларни бажаришини таъминлайди. Халқларимиз ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида бир-бирини тушунишга ва ўзаро яқинлашишга интилаётган ҳозирги даврда ўйинларнинг ҳамма учун тушунарли умумий тили болалар ҳам бир-бирларини англаб олишларида катта ёрдам беради. Уларнинг бошқа миллатларнинг ўйинларида иштирок этишлари уларда байналмилаллик ҳис-туйғуларни, турли миллат кишиларига ҳурмат ва муҳаббатни, бошқа миллатларнинг турмуши, маданияти, анъаналари, одатлари ва ҳоказоларга доир билимларни таркиб топтиради. Мазкур ўйинлар ўзбек халқи ҳаётини ва маданиятини бошқа миллатларнинг ҳаёти ва маданияти билан таққослашда ёрдам беради. Бу эса ёшларни ўз халқининг хусусиятларини, ўзига хослигини, ҳиссий жиҳатларини чуқурроқ билиб олишига хизмат қилади. Ўйин мазмунининг ривожланиши боланинг катталар ҳаёти ва фаолиятининг моҳиятига чуқурроқ кириб боришида, атрофдаги воқеаларга муносабатининг ўзгаришида, шунингдек, ўйин мазмуни ҳамда сюжети ижтимоий шарт-шароит ва жамият аъзолари турмушининг тобора тўғри акс эттиришда кўзга ташланади. Шунинг учун болаларда ўйин қобилиятининг ўсиши ўз-ўзидан юзага келмайди, балки катталарнинг таъсири натижасида атроф-муҳит билан танишиш, сайрлар уюштириш, шахслараро муносабатларнинг моҳиятини тушуниш кабиларда амалга ошади.

Миллий маънавиятнинг ажралмас сарчашмаларидан бири ҳисобланган халқ ўйинлари халқимизнинг моддий, маънавий ва маиший турмушига сингиб кетган. Бу халқ ўйинларининг вужудга келиши диний тасаввурлар билан ҳам боғлиқлиги ўйинларнинг ижтимоий-маънавий ва эстетик эҳтиёжлар асосида юзага келганлигини кўрсатади.

Халқ ўйинлари замирида жисмоний ва маънавий баркамолликни тарбиялашнинг самарали усуллари жамланган. Ўйинлардаги миллий қадриятлар, инсоний туйғулар, табиат ва инсонга муҳаббат, аждодлар анъанасига садоқат уларнинг маънавий қудратга эга эканлигини кўрсатади. Ўйинлар ўз-ўзидан пайдо бўлавермайди. Улар халқ ижодининг маҳсули бўлиб, инсонларнинг оламда ўз макеи ва ўрнини билиши, гўзал ҳаёт барпо эта олиши халқ ўйинларининг этнографик элементлари кўринишида намоён бўлади. Халқ ўйинлари миллий ва маънавий қадриятларни асраб-авайлашнинг энг анъанавий таркибий қисмидир. Бугунга қадар сақланиб қолган байрам, тўй, сайл томошалардаги ўйинлар маънавий ва миллий ўзликка хос жиҳатларнинг тарихий-генетик асослари ҳисобланади.

Ўйинлар жараёнида болалардан ақл-заковат, моҳирлик, тадбиркорлик, эпчиллик ва чаққонлик, жасурлик ва шижоат, хушёрлик ва

фавқуллода қатъий қарорга кела олиш каби сифатлар талаб қилинади. Бундай сифатлар талаб этиладиган ўйинлар сирасига “яширин топалоқ”, “кўз бойлаш”, “қоровул бола”, “зим-зиё”, “ушла-ушла”, “боғбон қоровул” кабиларни киритиш мумкин. Бу сифатлар эса тарбиянинг жисмоний, ахлоқий, эстетик, руҳий компонентларни ўйинлар орқали болаларга сингдириш имконияти кенглигидан далолат беради. Ўйинлар орқали комил инсонни тарбиялашнинг қулайлиги шундаки, болаларни бу жараён (ўйин)га олиб киришда қийинчилик туғдирмайди, тарбиянинг мажбурий усул ва воситалари қўлланилмайди. Болаларда у ёки бу ўйинда иштирок этишда ихтиёрийлик принципига амал қилинади. Тарбия беришнинг синф, аудитория каби анъанавий методларидан ўйин майдонига олиб чиқилади. Ўйин орқали ўқувчиларда маънавий ва жисмоний сифатлар шаклланади. Шунингдек, босқичма-босқич комил инсон тарбияланади.

Ташқи оламга тақлид ва уларни ҳаётга татбиқ қилишга интилаётган болани кўрсангиз, билинги, у завқланаяпти, мураккаб оламнинг энг содда вакили нимагадир талпинаяпти [5].

Аслида болаларни тетапоя қилишларидаги моҳият биоасосга таянади, яъни улғайиш, вояга етиш, ўсиб-униш жараёнида бир миллатнинг ёш авлоди бу йўлни ўзига хос, бошқалардан фарқли равишда босиб ўтади. Халқ ўйинлари ёшларга ҳам жисмонан бардамлик, ҳам интеллектуал озуқа беради. Жумладан, асосан қизлар ўйнайдиган, хунармандчилик ривожланган ҳудудларда энг кўп тарқалган рангтоп, лаппак, тўптош, топишмоқ (буюмлар билан боғлиқ топишмоқлар) каби ўйинлар болалар ва қизларда интеллектуал салоҳиятни оширишга хизмат қилади. Асосан болаларнинг баркамол бўлиб вояга етишлари учун хизмат қиладиган ўйинлар ёш авлодда, аввало, миллатга бўлган ҳурматни, ота-боболардан қолган бой меросга нисбатан садоқатни оширади.

Шунингдек, ёшлар халқимизнинг анъанавий ҳўжалигидан яхшигина хабардор бўлиб, меҳнат тарбияси учун ҳам йўллар очилади. Оддийгина беркинмачоқ ўйини болаларда ҳарбий соҳага иштиёқ, сезгирлик ва чақонлик, ҳаракатларда уйғунлик ва ўйинга хос мутаносиблик жиҳатларини шакллантиради. Мазкур ўйиннинг, умуман ҳарбий ўйинларнинг (мўнғуз-мўнғуз, оқ сўнгак, оқ теракми-кўк терак, ботир бола, даста, данак яшириш, яширин-топалоқ, топил-топил, қулоқ чўзма, кураш ва ҳоказо) мустақиллик даврида Ватаннинг ботир ва жасур ҳимоячилари, ватанпарвар, юртпарвар, элпарвар юртдошларимизни тарбиялашдаги роли беқиёс. Тарихга назар солсак, собиқ совет жамиятида халқ анъаналарининг ажралмас қисми бўлган халқ ўйинларини ҳаётдан сиқиб чиқариш сиёсати юритилди. Унинг заминидан советларнинг миллий сиёсати, яъни умумсовет халқини шакллантиришга, миллатларни қўшиб юборишга

қаратилган сиёсат, иккинчидан, қишлоқ ва шаҳарлардаги халқ ўйингоҳларини, адир ва майдонларни йўқотиш, пахта майдонларига айланттириш сиёсати, учинчидан, анъанавий халқ ўйинлари ўрнига совет ҳокимиятининг буюк давлатчилик мафкурасига хизмат қиладиган “кашшофлар” ўйини кабиларни мажбуран тиқиштириш каби ҳолатлар кенг тарқалди. Масалан, совет ҳокимияти даврида болалар руҳиятига сунъий равишда тиқиштирилган “уруш-уруш” ўйини (совет-немисларга бўлиб) ёшлар тарбиясида фашизмга эмас, немис халқига нисбатан ҳам нафрат руҳини сингдириб борди. Мазкур ўйинда ҳеч қандай тарбиявий аҳамият элементлари мавжуд эмас. Ҳолбуки, халқ ўйинлари халқнинг ақлий, руҳий, жисмоний куч берадиган манбаларидан бири бўлиб, совет ҳокимияти йилларида минглаб ўйинлар ичида айрим мусобақа ва ўйинлар: кураш, улоқ, қиз қувди, от пойгаси кабилар сақланиб қолди. Бошқа ўйинларнинг таъқиқланиши, халқнинг саломатлигига салбий таъсир қилувчи омилларни кўпайтирди ва маънавий-жисмоний камолотга тўсқинлик қилди [6]. Лекин бу вақтда ҳам халқ ўйинлари орқали юрт фарзандлари жасурлик ва мардлик туйғуларини ўзида мужассамлаштиришга интилиб келди. Айниқса, мустақиллик шароитида анъанавий ўйинларнинг қайта тикланиши болаларни ёшлиқдан Ватан ҳимоячиси бўлишдек кўникма-малакаларни босқичма-босқич шакллантириб бормоқда. Мустақиллик йилларида ўқувчи ёшлар ўртасида “Умид ниҳоллари”, “Баркамол авлод”, олий ўқув юрти талабалари ўртасида “Универсиада” каби спорт ўйинлари оммавийлашиб, анъанавий тус олиб бормоқда. Бу спорт ўйинларининг ривожланиши натижасида халқ ўйинларининг таркиби, турлари кўпайди, ижтимоий қатлами кенгайди. Шунингдек, улар оммабоп тадбирларга айланди.

Ҳар қандай халқ ўйинлари яқка тартибда ўйналмайди. Унда гуруҳ ва жамоа иштирок этади. Ўйин жараёнида жамоавий ҳаракат ва мулоқот қоидалари, ахлоқ нормалари, ўзаро ёрдам кўникмалари, умуминсоний қадрият тамойиллари, маънавият ва руҳиятнинг таркибий қисмлари шаклланади. Ўйинларда шахслараро муносабат меъёрлари, катталар тажрибасини ўзлаштириш ва уни шахсий фаолиятда синаб кўришнинг кўникмалари вужудга келади. Халқ ўйинлари миллий ва умуминсоний қадриятларни шакллантириб бориш билан бирга миллий ўзликни англаш, урф-одат ва анъаналарга содиқ қолиш жиҳатларини намоён қилиб бораверади.

Мустақиллик йилларида ёшларга оид 40 тадан зиёд қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Бу қонун ва ҳужжатлардан, 1991 йил 21 ноябрда Ўзбекистон Республикасида “Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги қонун қабул қилинди ва 2014 йилнинг 6 февраль куни Ўзбекистон Республикаси Президенти “Ўзбекистон

ТАРИХ

Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорни имзолади. Шунингдек, 2002 йил 24 октябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисида”ги ва 2004 йил 29 август “Ўзбекистон Болалар спортини ривожлантириш жамғармаси фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони, ҳамда, 2013 йил 15 март куні Ўзбекистон Болалар спортини ривожлантириш жамғармаси Хомийлик кенгашининг навбатдаги йиғилишида “Спорт баркамол авлодни тарбиялашнинг энг муҳим ва самарали омилдир” мавзусидаги маърузаси, 2014 йил 6 февралда 7 бўлим ва 67 банддан иборат “Ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар дастури”, 2014 йил 19 февралдаги “Соғлом бола йили Давлат дастури тўғрисида”ги қарори, бу борадаги ишларимизга дастурамал бўлмоқда [7].

Мазкур қарор ва фармонлар мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларда ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш, юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлайдиган, замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштирган ҳар томонлама соғлом ва баркамол авлодни вояга етказишга қаратилган кенг қўламли ишларнинг асосини ташкил этди.

Соғлом ва маънан баркамол авлод тарбияси умумдавлат аҳамиятига молик иш, деб қаралаётган шу кунларда анъанавий халқ ўйинларини тадқиқ этиш халқимиз миллий-этник қиёфасини акс эттирувчи ўйинларнинг шахс дунёқараши ва руҳий оламида тутган ўрнини белгилаш имконини беради.

Ўзбек халқ ўйинларининг ана шу энг муҳим хусусиятлари уларнинг тарбиявий аҳамиятларини таҳлил қилиш имконини беради. Биз ўзбек халқ ўйинларига жамиятнинг бутун маънавий маданияти билан биргаликда ва халқимизни, биринчи галда республикаимиз ёшларининг маънавий тафаккурини тарбиялаш омилларидан бири сифатида қараймиз.

Республикаимиз Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Маънавий ва ахлоқий покланиш, имон, инсоф, диёнат, орномус, меҳр-оқибат каби чинакам инсоний фазилатлар ўз-ўзидан келмайди. Ҳаммасининг заминида тарбия ётади” [8]. Ўзбек халқ ўйинларининг тарбиявий аҳамияти ҳақида гап борар экан, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, болаларни ҳалолликка, саховатга ўргатади, катталар тажрибасини болалар ва ёшларга ўтказишнинг воситаси сифатида хизмат қилади. Ўғил ва қизларда меҳнатга онгли муносабатни шакллантиради. Уларнинг кучли, чаққон, серҳаракат, зийрак, топқир, ўзаро ҳамкор бўлишларига ва маънавий тафаккурининг ривожланишига ёрдам беради.

References:

- 1.Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1999.
- 2.Karimov I. A. Barkamol avlod orzusi. – T.: SHarq, 1998.
- 3.Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: O'zbekiston, 2011.
- 4.Yo'ldosheva R. O'zbek xalq o'yinlarining tarbiyaviy ahamiyati.– T., 1992.
- 5.Mahsumov S. Milliy o'yinlar - tarbiya vositasi // “Ma'rifat” gazetasi. – 2007 yil, 20-son.
- 6.Qoraboev U. O'zbek xalq o'yinlari. – T.: ” San'at” nashriyoti, 2001.
- 7.”Xalq so'zi” gazetasi. – 2013 yil, 52-son.
- 8.Karimov I. A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: O'zbekiston, 2011.

(Тақризчи: М.Исомиддинов, тарих фанлари доктори, профессор).